

АНОТАЦІЯ

Мостова Олександра. **Вплив материнського ставлення на формування ціннісних орієнтацій підлітків.** Наукова робота. Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2026.

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві, яке характеризується швидкими змінами, зростанням інформаційного навантаження та ускладненням соціальних взаємин, питання формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління набувають особливої значущості. Підлітковий вік є сенситивним періодом інтенсивного пошуку власної ідентичності та встановлення життєвих пріоритетів, а материнське ставлення виступає ключовим чинником, що формує моральні орієнтири, соціальні установки та життєву позицію підлітка. Недостатність підтримки або надмірний контроль з боку матері можуть ускладнювати становлення зрілих ціннісних орієнтацій, що зумовлює необхідність глибшого вивчення цього взаємозв'язку.

Мета дослідження – теоретичний аналіз та емпіричне дослідження особливостей впливу материнського ставлення на формування ціннісних орієнтацій підлітків.

Завдання дослідження: проаналізувати теоретичні підходи до проблеми ціннісних орієнтацій у підлітковому віці; розкрити сутність і структуру материнського ставлення як психологічного феномена; визначити особливості його впливу на формування особистісних та ціннісних характеристик підлітків; дослідити взаємозв'язок між типами материнського ставлення та рівнем сформованості ціннісних орієнтацій; узагальнити результати та окреслити умови, що сприяють гармонійному розвитку ціннісної сфери підлітків.

Методики дослідження. У роботі використано теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення) та емпіричні: методика «Визначення ціннісних пріоритетів» (Т. Тищенко); опитувальник «Визначення психологічних типів залежно від ступеня оптимізму та активності особистості» (Л. Карамушка);

методика «Експрес-діагностика емпатії» (В. Бойко); авторський опитувальник незакінчених речень для діагностики материнського ставлення.

Загальна характеристика роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (29 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи – 33 сторінки враховуючи список використаних джерел та додатки. З них 25 сторінок основного матеріалу. У першому розділі охарактеризовано особливості підліткового віку, проаналізовано процес формування ціннісних орієнтацій та здійснено психологічну характеристику материнського впливу на підлітка. Другий розділ містить опис організації емпіричного дослідження та аналіз отриманих результатів. Дослідження проводилось на базі Луцького ліцею №25; вибірку склали 58 осіб – 29 учнів 10-х класів віком 15–16 років та їхні матері. Отримані результати засвідчили зв'язок між теплим, демократичним материнським ставленням і більш вираженою сформованістю соціально-емоційних цінностей та психологічною стійкістю підлітків, що може бути використано у практиці психологів, педагогів і соціальних працівників.

Ключові слова: підлітковий вік, ціннісні орієнтації, материнське ставлення, емоційний зв'язок, конструктивна взаємодія, емпатія, психологічна стійкість, самореалізація, мотивація досягнень, життєва позиція.

«Україна переможе»

(шифр)

**ВПЛИВ МАТЕРИНСЬКОГО СТАВЛЕННЯ НА ФОРМУВАННЯ
ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПІДЛІТКІВ**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ВИВЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ В ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	8
1.1. Особливості підліткового віку	8
1.2. Особливості формування ціннісних орієнтацій у підлітків.....	10
1.3. Психологічна характеристика материнського впливу на підлітка.....	15
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МАТЕРИНСЬКОГО СТАВЛЕННЯ НА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ	19
2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження	19
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження	20
ВИСНОВКИ	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	30
ДОДАТКИ	33

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві, яке характеризується швидкими змінами, зростанням інформаційного навантаження та ускладненням соціальних взаємин, дедалі більшої значущості набувають питання формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління.

Підлітковий вік є особливо чутливим періодом, коли відбувається інтенсивний пошук власної ідентичності, перегляд внутрішніх переконань та встановлення пріоритетів, що визначають життєві вибори й поведінку молодої людини.

У цей час підліток активно взаємодіє зі світом, прагне самостійності, але водночас гостро потребує емоційної підтримки, розуміння та прийняття з боку значущих дорослих. Тому саме родинне середовище, а особливо материнське ставлення, виступає ключовим чинником, що формує основу ціннісної сфери та впливає на становлення моральних орієнтирів, соціальних установок і життєвої позиції підлітка.

Материнське ставлення є одним із найважливіших емоційно-психологічних ресурсів розвитку особистості, оскільки воно визначає характер емоційного зв'язку, ступінь підтримки, прийняття та безпеки, які дитина відчуває у взаємодії з матір'ю. Цей взаємозв'язок формує внутрішні моделі світу і себе, впливає на розвиток самоповаги, відповідальності, соціальної чутливості та здатності до конструктивної взаємодії з іншими. Саме в атмосфері емоційної стабільності, тепла й довіри, яку створює мати, закладаються базові цінності, розвиток моральної свідомості та здатність підлітка робити вибір відповідно до власних переконань.

Натомість недостатність підтримки або наявність надмірного контролю можуть ускладнювати процес формування зрілих ціннісних орієнтацій, спричиняючи внутрішні конфлікти чи невпевненість у власних життєвих рішеннях.

У такому контексті дослідження впливу материнського ставлення на формування ціннісних орієнтацій підлітків набуває особливої актуальності, адже дає змогу глибше зрозуміти механізми становлення особистості та визначити умови, що сприяють гармонійному розвитку молодшої людини.

Об'єктом дослідження є процес формування ціннісних орієнтацій підлітків.

Предмет дослідження – вплив материнського ставлення на формування ціннісних орієнтацій підлітків.

Мета дослідження – теоретичний аналіз та емпіричне дослідження особливостей впливу материнського ставлення на формування ціннісних орієнтацій підлітків.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до проблеми ціннісних орієнтацій у підлітковому віці.
2. Розкрити сутність і структуру материнського ставлення як психологічного феномена.
3. Визначити особливості впливу материнського ставлення на формування особистісних та ціннісних характеристик підлітків.
4. Дослідити взаємозв'язок між типами материнського ставлення та рівнем сформованості ціннісних орієнтацій підлітків
5. Узагальнити результати та окреслити умови, що сприяють гармонійному розвитку ціннісної сфери підлітків.

Теоретико-методологічна основа дослідження базується на працях провідних зарубіжних та українських науковців у галузі психології та педагогіки. Зокрема, вагомий внесок у вивчення мотивації досягнення успіху зробили В. Амен, Д. Аткинсон, Е. Дайсі, М. Деці, Т. Елерс, Р. Райан, Б. Філіпс, А. Фройд, Х. Хекгаузен. Не менш значущими є результати досліджень українських учених – А. Макаренка, В. Сухомлинського та М. Стельмаховича, які сформувавши фундаментальні педагогічні концепції, що забезпечують

розвиток особистості та мотиваційної сфери дитини у процесі сімейного виховання.

Методи дослідження:

- теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення щодо особливостей динаміки самовизначення у юнацькому віці);

- емпіричні – стандартизовані психодіагностичні опитувальники, а саме: методика «Визначення ціннісних пріоритетів» Т. Тищенка; опитувальник «Визначення психологічних типів залежно від ступеня оптимізму та активності (енергійності) особистості» (Л. Карамушка); методика «Експрес-діагностика емпатії» (В. Бойко); авторський опитувальник незакінчених речень.

База дослідження. 29 учнів 10-х класів Комунального закладу загальної середньої освіти «Луцький ліцей №25 Луцької міської ради» віком 15-16 років та їхні матері (29 жінок). Загальна вибірка – 58 осіб.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що отримані висновки можуть бути використані у діяльності практичних психологів, педагогів, соціальних працівників та фахівців, які працюють із сім'ями та підлітками. Розуміння специфіки впливу материнського ставлення на формування ціннісних орієнтацій дає змогу більш ефективно планувати профілактичну та корекційно-розвивальну роботу, спрямовану на підтримку здорового емоційного клімату в сім'ї. Результати дослідження можуть бути використані для розробки тренінгових програм, консультаційних заходів та просвітницьких проєктів, що допомагають матерям усвідомити значущість власної взаємодії з підлітком і формувати більш конструктивні моделі виховання.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ВИВЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ В ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1. Особливості підліткового віку

Підлітковий вік традиційно визначається як перехідний період між дитинством і дорослістю, що супроводжується комплексними змінами у фізичній, психічній та соціальній сферах. У більшості випадків він охоплює інтервал від 10–11 до 14–16 років, хоча його межі можуть дещо змінюватися залежно від культурного та історичного контексту [1]. Саме в цей період дитина виходить на новий рівень усвідомлення себе, переосмислює власні можливості та вперше стикається з необхідністю самовизначення. Організм і психіка підлітка у той же час зазнають істотних змін, що створює основу для виникнення нових переживань, інтересів і форм поведінки [20].

Однією з передумов таких змін є розвиток сформованої у попередні роки рефлексії. Якщо в молодшому шкільному віці рефлексія формується переважно в межах навчальної діяльності, то в підлітковому віці вона набуває особистісного характеру [16]. Підліток починає порівнювати себе з дорослими та молодшими дітьми, що природно приводить його до висновку про втрату дитячого статусу. Зіставлення власних можливостей і поведінкових проявів із поведінкою старших призводить до висновку, що він уже не дитина, але ще не повністю дорослий. Це породжує специфічне внутрішнє напруження – прагнення відповідати новій ролі, доводити свою значущість і демонструвати вміння приймати рішення. Як наслідок, з'являється прагнення, щоб і навколишні визнавали його автономність, компетентність і значущість [20].

Разом із психологічними трансформаціями відбуваються й глибокі фізіологічні зміни. Підлітковий вік збігається зі статевим дозріванням, яке супроводжується інтенсивною гормональною перебудовою. Цей процес іноді описують як «гормональну бурю», що підкреслює його динамічність та

емоційну напруженість [7]. Формування сексуального потягу, зміни зовнішності та швидке фізичне зростання роблять період одночасно складним і важливим як для самого підлітка, так і для дорослих, які взаємодіють із ним.

Водночас підлітковий вік – це період особливої соціальної чутливості. Потреба у спілкуванні з однолітками зростає, оскільки саме в групі підліток отримує визнання, підтримку та зворотний зв'язок, необхідний для формування самооцінки. Дружні стосунки набувають великого значення: вони стають засобом соціального порівняння, способом емоційного розвантаження та можливістю відчувати себе «своїм» у певному колі. Тому навіть незначні труднощі у взаємодії з ровесниками можуть мати суттєвий вплив на самопочуття та впевненість у собі [7].

Паралельно зростає прагнення до емансипації від дорослих. Це не означає повної відмови від підтримки чи авторитету батьків, але вказує на потребу у нових формах стосунків, заснованих на повазі й співпраці. Підліток хоче відчувати, що його думка важлива та враховується. Саме тому роль дорослого змінюється: він стає не контролером, а радше партнером, який підтримує, спрямовує та допомагає виробити власні критерії поведінки.

Особливістю цього вікового етапу є асинхронність розвитку: інтелектуальна сфера може досягати високого рівня, тоді як емоційно-вольова – відставати. Такі диспропорції часто стають причиною конфліктів з батьками, учителями та однолітками. Оскільки підліток прагне відповідати уявленню про власну дорослість, він нерідко завищує свої можливості, що призводить до заперечних форм поведінки та протестних реакцій.

Важливою характеристикою періоду є зміна змісту провідної діяльності [20]. Навчання зберігає свою значущість, однак поступово відступає на другий план. На думку дослідників, провідною стає діяльність спілкування з однолітками, у межах якої формуються соціальні орієнтири, моральні норми та уявлення про власну цінність. Пошук друзів, конфлікти, примирення, зміна мікрогруп – усе це сприяє становленню самосвідомості й особистісної автономії.

Інші позиції щодо провідної діяльності наголошують, що для підлітка особливо значущою є суспільно-корисна діяльність – неоплачувана, соціально значима й соціально схвалювана. Участь у ній дає підлітку відчуття реальної відповідальності та дорослості [19]. Її зміст може проявлятися у навчально-пізнавальній, трудовій, громадській, творчій або спортивній активності, але головним є відчуття внеску в спільну справу.

Розвиток мотивів діяльності й спілкування проходить кілька етапів: спочатку дитина прагне бути серед однолітків і робити щось разом, потім – зайняти певне місце в групі, а пізніше – здобути визнання та відстояти власну автономію. Саме у спілкуванні з однолітками підліток практично засвоює моральні норми, вчиться вибудовувати взаємини та розвиває самосвідомість. Порушення цих відносин нерідко стає причиною зниження успішності чи поведінкових проблем [20].

Таким чином, підлітковий вік – це складний і багатовимірний етап розвитку, у якому біологічні, психологічні та соціальні зміни взаємодіють, створюючи як ризики, так і можливості. Характер протікання цього періоду значною мірою залежить від того, чи забезпечує суспільство простір для конструктивної, соціально значущої діяльності та зрілого спілкування з дорослими. У разі недостатньої організації таких умов стихійні групові форми спілкування стають домінуючими, що може ускладнювати подальший розвиток особистості.

1.2. Особливості формування ціннісних орієнтацій у підлітків

Одним із центральних проявів внутрішньої мотиваційної сфери особистості зазвичай виступає мотивація досягнення. Спираючись на концептуальні положення Дж. Аткинсона, цей вид мотивації поділяють на два взаємопов'язані, однак різноспрямовані компоненти: орієнтацію на успіх та орієнтацію на уникнення невдач [8]. Перша має конструктивний характер, оскільки пов'язана з прагненням індивіда досягати значущих результатів,

удосконалювати власні можливості, долати труднощі та реалізовувати особистісний потенціал. Друга, навпаки, формується на основі негативних очікувань і виражається у схильності фокусуватися насамперед на запобіганні можливим помилкам, що часто супроводжується зростанням тривожності, уникненням ризику та зниженням активності.

Емоційний компонент відіграє провідну роль у структурі мотивації досягнення, оскільки саме він пов'язаний із прагненням до соціального схвалення, визнання власних результатів і підтримання позитивного образу «Я». Х. Хекгаузен підкреслював, що мотивація досягнення реалізується через потребу постійно розвивати власні здібності та підтримувати їх на належному рівні [8]. Незважаючи на відносну стійкість цього мотиву, ступінь його прояву змінюється під впливом конкретних соціальних умов, об'єктивних можливостей та суб'єктивної значущості діяльності.

У працях Д. Макклелланда розкрито низку чинників, які сприяють формуванню мотивації досягнення. Дослідник виокремив такі умови, що забезпечують її розвиток [8]:

- становлення так званого синдрому досягнення, коли прагнення успіху домінує над страхом помилки;
- розвиток умінь самостереження та рефлексії, що дозволяють адекватно оцінювати власні результати та коригувати помилки;
- формування вольових якостей і реалістичного цілепокладання;
- наявність емоційної й соціальної підтримки з боку значущих дорослих, які створюють сприятливі умови для розкриття потенціалу дитини чи підлітка.

На цьому тлі роль сім'ї як первинного соціального середовища стає визначальною. Саме в родині формуються базові уявлення про цінність зусиль, значущість досягнень, ставлення до помилок і соціальних очікувань. Завдяки підтримці, позитивному емоційному фону, заохоченню активності та довірливим взаєминам дитина опановує здатність вірити у власні можливості, долати труднощі й не боятися відповідальності [22].

Формування очікування успіху значною мірою залежить від індивідуальних уявлень про власну компетентність, що формуються на основі попереднього досвіду досягнень та невдач. Регулярні позитивні результати зміцнюють віру у власні здібності, підвищують упевненість та рівень суб'єктивної готовності до нових викликів. Водночас оцінка складності діяльності впливає на реалістичність очікувань і визначає рівень зусиль, які підліток готовий докласти. Усвідомлення достатності власних знань та навичок сприяє зростанню внутрішньої залученості та підвищує ймовірність успіху [8].

Не менш важливою є суб'єктивна цінність мети, тобто особиста значущість очікуваного результату. Чим більш привабливим є конкретне досягнення, тим сильніше індивід схильний мобілізувати ресурси для його реалізації. У цьому контексті особливого значення набуває феномен необґрунтованого оптимізму, який, попри свою потенційну мотиваційну функцію, інколи зумовлює недооцінку ризиків і завищення власних можливостей. Відсутність здатності до реалістичного прогнозування може спричинити помилки у плануванні, що негативно позначається на ефективності досягнення поставлених цілей [8].

Реакція на невдачу є значно ширшою та різноманітнішою, ніж реакція на успіх: вона може проявлятися як у конструктивних формах (аналіз причин, пошук альтернативних шляхів), так і в деструктивних (уникнення діяльності, відмова від нових завдань). У працях А. Фройд наголошується, що психологічні захисні механізми, хоча й допомагають знижувати емоційне напруження й тимчасово стабілізують самооцінку, у довготривалій перспективі можуть перешкоджати особистісному розвитку. Такі реакції, як витіснення або раціоналізація, блокують глибоке усвідомлення причин помилок і обмежують можливість формування адаптивних стратегій подолання труднощів.

Також, завдяки різним дослідженням було виявлено, що рівень мотивації зумовлює вибір поведінкових моделей у ситуаціях із невизначеним результатом. Мотивація досягнення активізується особливо інтенсивно в

умовах змін, визначаючи ефективність виконання завдань різної складності [11].

Підлітковий вік вирізняється як сенситивний період для становлення відносно стабільної мотивації успіху. У цей час зростає роль навчальної, ігрової та соціально значущої діяльності, що створює широке коло можливостей для формування орієнтації на досягнення. Водночас у частини підлітків формується домінування мотивації уникнення невдач, яка за певних умов може стимулювати розвиток здібностей, але також може обмежувати активність та ініціативність. До індивідуальних чинників, що впливають на мотивацію досягнення, належать самооцінка, рівень амбітності та усвідомлення власного потенціалу. Підлітки з адекватною самооцінкою та здатністю брати відповідальність за свої рішення зазвичай демонструють більш високий рівень орієнтації на результат [8].

Важливим теоретичним положенням є взаємозв'язок мотивації досягнення з локусом контролю. Переважання внутрішнього локусу контролю передбачає переконання, що результат діяльності залежить від власних зусиль, тоді як зовнішній локус пов'язаний з приписуванням відповідальності зовнішнім обставинам. С. Занюк підкреслював, що особи з вираженою орієнтацією на досягнення характеризуються наполегливістю, здатністю ставити довготривалі цілі та прагненням до постійного самовдосконалення, навіть у складних умовах [8].

Багато дослідників розглядає мотивацію досягнення як внутрішній психологічний механізм, у межах якого діяльність розгортається за логічною послідовністю: мотив – діяльність – ціль – результат. Мотивація уникнення невдач при цьому зумовлена прагненням уникати помилок, що може супроводжуватися відмовою від досягнення цілі задля збереження стабільності самооцінки [16].

У сфері дитячого розвитку особливо помітним є вплив емоційної взаємодії з дорослими. Відсутність підтримувальних стосунків призводить до зниження пізнавальної активності та інтересу до навчання. Навіть за наявності

природної схильності до мотиваційної активності негативний досвід взаємодії може активізувати нейронні мережі, що відповідають за страх, та пригнічувати ті, що забезпечують інтерес та ініціативність. У таких умовах формується переважання мотивації уникнення, що проявляється у надмірній обережності, уникненні нових завдань та страху негативної оцінки. Наслідком цього стає ускладнення процесу постановки й реалізації довгострокових цілей. Натомість мотивація досягнення, хоча й пов'язана з необхідністю докладати зусиль та відкладати негайні винагороди, орієнтує дитину на розвиток, результативність і самореалізацію [16].

Підлітковий вік становить особливий інтерес у контексті нейропсихологічної пластичності. Якщо на молодших етапах розвитку ключову роль відіграє підтримка дорослих, то в підлітковому періоді вирішальне значення набуває схвалення з боку однолітків. Позитивні соціальні реакції стимулюють дофамінову систему, посилюючи вплив міжособистісних взаємин на становлення самооцінки та мотиваційної сфери. Для підлітків зі схильністю до мотивації уникнення нестача соціального прийняття може поглибити емоційне напруження, знизити активність та зменшити готовність до прийняття викликів.

У межах теорії самодетермінації Е. Деці та Р. Райана доведено, що зовнішні форми підкріплення, такі як надмірний контроль, конкуренція чи оцінювання, здатні знижувати рівень внутрішньої мотивації. Дослідники встановили, що стійка внутрішня мотивація формується за умов задоволення базових психологічних потреб – автономії, компетентності та емоційної підтримки у стосунках. Вони трактують внутрішню мотивацію як діяльність, що здійснюється з особистого інтересу та супроводжується почуттям самореалізації, майстерності й значущих зв'язків із близькими людьми [8].

Отже, формування внутрішньої мотивації є багатовимірним процесом, безпосередньо пов'язаним із розвитком ціннісної сфери особистості. Його зумовлюють як індивідуальні особливості, так і соціальні впливи, серед яких найважливішим є сімейне середовище. Такі явища, як мотиваційне зараження,

латентні етапи розвитку, морально-поведінкові зрушення та формування гармонійних ціннісно-мотиваційних структур, свідчать про глибоку залежність внутрішніх мотивів дитини від особливостей сімейної взаємодії. Також, саме в підлітковому віці основні процеси становлення особистісних ціннісних орієнтацій відбуваються завдяки вмотивованості.

1.3. Психологічна характеристика материнського впливу на підлітка

Батьківські механізми взаємодії з дитиною тісно пов'язані з гендерними ролями, розподілом батьківських обов'язків та прав, а також із загальним балансом сімейних функцій. Рівномірний розподіл відповідальності між матір'ю та батьком у забезпеченні умов для всебічного розвитку дитини є однією з ключових передумов ефективного виконання батьківських функцій. Виховання дитини, як і функціонування сім'ї загалом, ґрунтується на поєднанні формальних і неформальних норм, які регулюють взаємини між батьками та дітьми [22]. Неформальні правила включають емоційні, психологічні та поведінкові аспекти взаємодії й базуються на природних формах спілкування, таких як турбота, довіра, фізичний і психологічний контакт. У свою чергу, формальні правила еволюціонували під впливом соціальних, економічних та культурних змін: обмежені ресурси, історичне соціальне відчуження дітей і поширення ідей сучасного дитячого центризму значною мірою визначали їх розвиток і функціонування [21].

У психології розвитку дитячо-батьківські стосунки розглядаються як динамічна, багатокомпонентна система, яка формується з моменту народження і трансформується протягом усього дитинства та юнацького віку. На ранньому етапі, у немовлячому віці, основою взаємин стає прихильність — емоційний зв'язок, що забезпечує відчуття безпеки й стабільності. Своєчасна реакція батьків на потреби дитини, забезпечення належного догляду та підтримки сприяє формуванню довіри до світу, базового почуття впевненості та

стабільності. Ця перша «база» стає фундаментом для подальшого розвитку соціальних навичок і здатності регулювати емоції [4].

Дитячо-батьківські відносини охоплюють не лише емоційний зв'язок, а й систему взаємних очікувань, моделей поведінки та способів реагування на потреби одне одного. Їх формування визначають психологічні особливості батьків, стиль виховання, емоційна чутливість, рівень стресу, соціальне оточення, а також індивідуальні характеристики дитини. Особливу роль відіграє взаємодія з матір'ю, оскільки вона часто стає основним джерелом формування емоційної регуляції. У цьому контексті дитина вчиться усвідомлювати власні емоції, розпізнавати почуття інших людей та розвивати ефективні стратегії поведінки у складних ситуаціях.

У ранньому дитинстві відносини збагачуються новими сенсомоторними, когнітивними та комунікативними функціями. Мати поступово виходить із пасивної ролі реагента на активну позицію «провідника», стимулюючи розвиток мовлення, пізнавальної активності та самостійності дитини, одночасно підтримуючи її й захищаючи від надмірної тривожності. На цьому етапі критично важливим є поєднання тепла та емоційної доступності з послідовністю правил і обмежень, що закладає основи уявлень про соціальні норми та відповідальність [22].

З наближенням дошкільного віку дитина отримує більше можливостей для соціалізації: вона активно взаємодіє з однолітками, а роль матері трансформується у наставництво, заохочення творчості та розвитку уяви. Успішна взаємодія передбачає адекватне розуміння індивідуальних особливостей дитини, її нахилів та потреб, що дозволяє обирати оптимальні методи виховання. Наприклад, коли підтримка самостійної гри поєднується з контрольованим наглядом, дитина набуває навичок прийняття рішень і долання перших труднощів [17].

У молодшому шкільному віці структура та функції сімейних відносин змінюються. Дитина стає більш самостійною, проявляє ініціативу, прагне самовираження та визнання своїх досягнень. Водночас стабільна емоційна

підтримка з боку батьків залишається критичною для розвитку навчальної мотивації, відповідальності та самооцінки. Мати виступає не лише вихователем, а й партнером у подоланні труднощів, наставником, який допомагає освоїти нову соціальну роль – роль учня. Успішність адаптації до школи багато в чому визначається рівнем залученості батьків: чи цікавляться вони труднощами дитини, надають конструктивну допомогу та підкріплюють її зусилля емоційною підтримкою [20].

Підлітковий вік характеризується трансформацією батьківсько-дитячих відносин у фазу розвитку автономії та формування власної ідентичності. Підліток прагне самоствердження, розвитку власної системи цінностей і часто вступає в конфлікти з батьками через бажання розширити межі дозволеного. Емоційна потреба в підтримці та довірі залишається високою, проте проявляється через протест, критичне ставлення або дистанціювання. Важливо, щоб матір уникала надмірного контролю чи тиску, оскільки це може призвести до втрати довіри й появи ризикової поведінки. Конструктивна взаємодія передбачає відкритий діалог, щиру зацікавленість внутрішнім світом підлітка та готовність слухати без засудження [16].

Створення простору, де підліток відчуває себе прийнятим навіть із власними поглядами та поведінкою, дозволяє формувати автономію при збереженні емоційної близькості. Надання можливості робити вибір і брати відповідальність водночас із відчуттям підтримки матері формує фундамент зрілої особистості, здатної до самостійного життя та підтримання здорових сімейних стосунків.

Материнське ставлення у підлітковому віці (15–16 років) відіграє ключову роль у формуванні емоційної стабільності та особистісної автономії. У цей період підліток активно формує власну систему цінностей, прагне самоствердження і часто входить у конфлікти з дорослими через бажання розширити межі дозволеного. Тому стиль взаємодії матері має бути збалансованим: поєднувати емоційне тепло, підтримку та відкритість із встановленням зрозумілих меж і правил. Саме така позиція дозволяє підлітку

відчувати безпеку й підтримку, не обмежуючи його прагнення до автономії [22].

Материнська емоційна підтримка прямо впливає на здатність підлітка регулювати власні емоції та справлятися зі стресовими ситуаціями. Підліток у 15–16 років часто переживає інтенсивні емоційні коливання, пов'язані з навчальними, соціальними та міжособистісними викликами. Тепле, уважне ставлення матері допомагає йому усвідомлювати власні емоції, називати їх і знаходити конструктивні способи самовираження, що сприяє розвитку емоційного інтелекту та психологічної стійкості.

Конструктивне материнське наставництво у підлітковому віці сприяє формуванню самостійності та відповідальності [22]. Коли мати поєднує підтримку незалежності підлітка з доступним контролем і порадами, підліток навчається приймати власні рішення та брати на себе відповідальність за їх наслідки. Це важливий фактор формування самоповаги, внутрішньої мотивації та впевненості у власних силах, що закладає основу для успішної соціальної та академічної адаптації.

Вплив материнського ставлення проявляється також у розвитку соціальних навичок та міжособистісної компетентності. Підліток 15–16 років активно взаємодіє з однолітками та дорослими поза сім'єю, і модель материнської поведінки слугує орієнтиром для встановлення власних соціальних норм і способів взаємодії. Довіра, уважність, готовність вислухати та підтримати під час труднощів формують у підлітка здатність до здорових стосунків, толерантності та конструктивного вирішення конфліктів.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МАТЕРИНСЬКОГО СТАВЛЕННЯ НА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження

Організація емпіричного дослідження здійснювалася у три етапи. Перший етап – підготовчий – передбачав теоретичний аналіз підліткового віку, особливостей формування ціннісних орієнтацій та материнського ставлення як чинника розвитку особистості. Другий етап включав формування вибірки, підбір методик, розробку анкети, інструкцій і проведення дослідження. Третій етап передбачав обробку, аналіз результатів, формулювання висновків і рекомендацій.

Вибірку склали 58 осіб: 29 учнів 10-х класів Луцького ліцею №25 Луцької міської ради та їхні матері.

Для дослідження впливу материнського ставлення на ціннісні орієнтації підлітків було використано такі методики:

1. Опитувальник «Визначення ціннісних пріоритетів» (Т. Тищенко), спрямований на вивчення системи цінностей особистості та визначення значущості різних життєвих сфер.

2. Опитувальник психологічних типів (Л. Карамушка), визначає типи особистості на основі двох показників – оптимізму та активності. Вона дає змогу оцінити ставлення учнів до майбутнього, їхню поведінкову активність і реакцію на труднощі.

3. Методика «Експрес-діагностика емпатії» (В. Бойко), спрямована на визначення рівня емпатійності до батьків, дітей, людей похилого віку, тварин, героїв творів і незнайомих людей.

4. Авторське анкетування з незакінчених речень.

Проективна анкета, спрямована на виявлення прихованих установок, емоційного ставлення та цінностей матерів, що містить 15 незавершених речень

і охоплює п'ять блоків: емоційне ставлення, особливості взаємодії, цінності матері, виховні цілі та цінності, які передаються дитині.

Загалом використаний комплекс методик забезпечує всебічне дослідження як ціннісної сфери підлітків, так і особливостей материнського ставлення, що сприяє глибшому аналізу їхнього взаємозв'язку.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Оскільки в ході здійснення підрахунку результатів відповіді двох респондентів-підлітків були недостовірними за однією з методик, їхні результати та результати їхніх матерів у подальшому не розглядаються.

Відповідно до поставлених завдань, нами було визначено ціннісні пріоритети підлітків за допомогою однойменної методики. Цінність «Я і рідна домівка» (РД) у 37% є сформованою, що свідчить про тісний емоційний зв'язок із сім'єю. У 26% вона частково сформована, у 33% недостатньо сформована (нейтральне ставлення), а у 4% повністю несформована, що вказує на відсутність прив'язаності.

Результати за шкалою «Я і здоров'я» (ЗД) сформована у 18,5% респондентів, частково – у 37%, недостатньо – у 37%, несформована – у 7,5%, що відображає загалом нестійке ставлення до збереження здоров'я. Щодо цінності «Я і мистецтво» (МС), у 15% вона сформована, у 40,5% – частково сформована, у 37% – недостатньо сформована, у 7,5% – несформована, що свідчить про переважно нестійкий інтерес до мистецтва.

Цінність «Я і праця» (ПР) сформована у 15% опитаних, частково – у 15%, тоді як у більшості (51,5%) вона недостатньо сформована, а у 18,5% – несформована, що вказує на низьку трудову мотивацію.

За цінністю «Я і навчання» жоден респондент не має сформованого рівня; 18,5% мають часткову сформованість, а 81,5% – недостатню, що свідчить про низьку навчальну мотивацію. Несформованих немає.

Пріоритет «Я і друзі» сформовано у 30% підлітків, частково – у 18,5%, недостатньо – у 51,5%; несформованої не виявлено, що відображає різний рівень соціальної взаємодії.

За цінністю «Я і Україна» сформована у 30% респондентів, частково – у 26%, недостатньо – у 33%, несформована – у 11%, що відображає різний рівень патріотичних установок. Цінність «Я і громадські обов'язки» сформована у 33%, частково – у 22%, недостатньо – у 45%; несформованої немає, що свідчить про неповну соціальну активність.

Цінність «Я і моральні цінності» сформована у 15%, частково – у 37%, недостатньо – у 40,5%, несформована – у 7,5%, що свідчить про неповне засвоєння етичних норм.

Отже, результати демонструють різнорівневу сформованість цінностей підлітків. Найвищі показники сформованості спостерігаються у сфері емоційних і соціальних цінностей – «Я і рідна домівка» (37%), «Я і громадські обов'язки», «Я і Україна» та «Я і друзі» (30%). Натомість найбільша частка недостатньо сформованих значень припадає на «Я і навчання» (81,5%) та «Я і праця» (51,5%), що вказує на слабку орієнтацію на саморозвиток і трудову діяльність. Інші цінності займають проміжне положення, що загалом свідчить про домінування соціально-емоційних орієнтацій і потребу розвитку навчально-трудова та особистісних цінностей.

За результатами опитувальника «Визначення психологічних типів залежно від ступеня оптимізму та активності особистості» (Л. Карамушка) було визначено розподіл психологічних типів серед школярів. Аналіз показав, що найбільша частка учнів належить до типу реалістів – 45% опитаних. Ці школярі демонструють урівноважене сприйняття власних можливостей і обставин, здатні адекватно оцінювати ситуації та зберігати емоційну стабільність навіть у стресових умовах.

Друге місце займають активні оптимісти – 40% респондентів. Для них характерна висока поведінкова активність, впевненість у власних силах та

позитивна перспектива майбутнього. Такі школярі швидко відновлюються після невдач, проявляють ініціативу та наполегливість у досягненні цілей.

Активні песимісти складають 11% опитаних. Ці учні мають високий рівень активності, проте їхні дії часто набувають деструктивного характеру, вони схильні до конфліктної або імпульсивної поведінки у складних ситуаціях. Пасивні песимісти представлені 4% респондентів; вони демонструють низький рівень активності та впевненості у власних силах, відчують труднощі у самостійній діяльності та часто уникають відповідальності.

Тип пасивних оптимістів у досліджуваній вибірці не виявлено (0%), що свідчить про те, що серед опитаних немає школярів, які покладаються виключно на обставини або удачу, не проявляючи при цьому активної життєвої позиції.

Отже, результати демонструють переважання учнів із високим або збалансованим рівнем оптимізму та активності, що вказує на загальну психологічну стійкість та позитивну мотивацію до діяльності серед більшості респондентів.

Для визначення вираженості різних видів емпатії у підлітків було використано методику «Експрес-діагностика емпатії» (В. Бойко). Результати за шкалою «Емпатія стосовно батьків» показують, що дуже низький рівень емпатії відсутній (0%), що свідчить про те, що серед підлітків немає осіб із повною відсутністю емоційної чутливості до батьків. Низький рівень спостерігається у 4% респондентів, тобто деякі підлітки обмежено реагують на емоційні стани батьків. Середній рівень емпатії виявлено у 78% опитаних, що свідчить про достатній рівень емоційного розуміння та підтримки, хоча іноді може проявлятися нестійкість або нерегулярність у співпереживанні. Високий рівень зафіксовано у 11% школярів, які демонструють виражену чутливість та готовність підтримати батьків. Дуже високий рівень емпатії спостерігається у 7% підлітків, що свідчить про стабільну здатність глибоко розуміти емоційні стани дорослих і адекватно реагувати на них.

Шкала «Емпатія стосовно тварин» відображає здатність підлітків співпереживати живим істотам, проявляти турботу та розуміти їхні потреби й емоційні стани. Результати показують, що дуже низький рівень емпатії відсутній (0%), що свідчить про те, що серед підлітків немає осіб із повною відсутністю чутливості до тварин. Низький рівень зафіксовано у 18% респондентів, тобто певна частина підлітків проявляє обмежену здатність до співпереживання та турботи про живих істот.

Середній рівень емпатії спостерігається у 74% опитаних, що свідчить про достатню здатність розуміти й підтримувати тварин, хоча іноді може бути нестійкість у ставленні чи поведінці. Високий рівень виявлено у 4% підлітків, які активно проявляють турботу та емоційну чутливість до тварин. Дуже високий рівень емпатії також спостерігається у 4% респондентів, що свідчить про глибоку здатність до співпереживання та стабільне позитивне ставлення до живих істот.

Шкала «Емпатія стосовно людей похилого віку» оцінює здатність підлітків проявляти повагу, терпіння та співчуття до старших людей, розуміти їхню особливу вразливість та потреби. Результати показують, що дуже низький рівень емпатії спостерігається у 4% респондентів, тобто невелика частка підлітків майже не проявляє чутливості до людей похилого віку. Низький рівень зафіксовано у 18% опитаних, що свідчить про обмежену здатність до співчуття та уваги до старших. Середній рівень емпатії спостерігається у 78% підлітків, що свідчить про помірну здатність розуміти старших людей і проявляти до них повагу та терпіння, хоча іноді можуть бути прояви нестійкості або нерегулярності у взаємодії. Високий і дуже високий рівні емпатії відсутні (0%), що вказує на те, що у вибірці немає підлітків із вираженою стабільною емпатією до людей похилого віку.

Шкала «Емпатія стосовно дітей» відображає здатність підлітків проявляти чуйність до молодших, допомагати, захищати та підтримувати інших дітей. Результати показують, що дуже низький рівень емпатії спостерігається у 15% респондентів, що свідчить про відсутність або мінімальну здатність до

співпереживання та підтримки молодших. Низький рівень зафіксовано у 15% опитаних, тобто певна частка підлітків проявляє обмежену чутливість до дітей. Середній рівень емпатії спостерігається у 66% підлітків, що свідчить про достатню здатність розуміти потреби та емоційний стан молодших, хоча іноді можуть бути прояви нестійкості у поведінці. Високий рівень емпатії виявлено у 4% респондентів, які активно підтримують і допомагають іншим дітям. Дуже високий рівень емпатії не спостерігається, що свідчить про відсутність підлітків із вираженою стабільною турботою та захисною поведінкою щодо молодших.

Шкала «Емпатія стосовно героїв художніх творів» відображає здатність підлітків проявляти чутливість до переживань персонажів з кіно або літератури. Вона свідчить про розвиток уяви, емоційної сфери та здатності переносити емпатію на ширший, символічний контекст. Результати показують, що дуже низький рівень емпатії спостерігається у 11% респондентів, що свідчить про обмежену чутливість до емоційних переживань художніх образів. Низький рівень зафіксовано у 18% підлітків, які проявляють часткове розуміння емоцій персонажів, але не завжди можуть співпереживати. Середній рівень емпатії спостерігається у 66% опитаних, що свідчить про помірну здатність до емоційного залучення та розуміння героїв творів. Високий рівень виявлено у 4% підлітків, які активно переживають та розуміють внутрішній світ персонажів. Дуже високий рівень емпатії не зафіксований (0%), що свідчить про відсутність респондентів із надзвичайно вираженою здатністю до глибокого емоційного занурення у художні образи.

Шкала «Емпатія стосовно незнайомих або малознайомих людей» відображає рівень загальної соціальної відкритості підлітків, їхню готовність проявляти співчуття та допомагати людям, з якими вони не мають близьких стосунків. Результати показують, що дуже низький рівень емпатії спостерігається у 4% респондентів, що свідчить про практично повну відсутність чутливості до потреб інших у незнайомих ситуаціях. Низький рівень зафіксовано у 7% підлітків, які рідко проявляють готовність до допомоги чи співпереживання малознайомим людям. Середній рівень емпатії

спостерігається у 89% опитаних, що свідчить про достатню здатність розуміти та підтримувати незнайомих або малознайомих людей у більшості ситуацій. Високий і дуже високий рівні емпатії не виявлені (0%), що свідчить про відсутність підлітків із вираженою стабільною здатністю до глибокої соціальної чутливості щодо малознайомих осіб.

Отримані результати загального рівня емпатії засвідчили, що у досліджуваних підлітків переважає середній рівень емпатії (70,5%), високий рівень емпатії натомість виявлено у 22% підлітків, а низький – у 7,5% вибірки, що свідчить про помірну здатність розуміти емоції та потреби різних категорій людей і проявляти відповідне ставлення.

Нами було проведено авторську методику незакінчених речень, для того, щоб комплексно оцінити ставлення матерів до їхніх дітей за 5 блоками.

Найпопулярніші результати відповідей на запитання 1 блоку «Емоційна складова» (включає питання 1, 2, 3, 9 і 12, які відображають емоційний зв'язок матері з дитиною, теплоту, близькість та переживання – Додаток А) свідчать, що матері передусім цінують у дитині її індивідуальність та внутрішні позитивні якості, такі як щирість, доброта і розум, а також загалом приймають її такою, якою вона є. Водночас для них залишаються складними прояви самостійності дитини – непослух, впертість, прагнення до автономії, а також такі фактори, як брехня чи стан здоров'я. Емоційна близькість, за результатами, найчастіше формується через спільне проведення часу, відкриті розмови та взаємну увагу, що підкреслює значущість безпосередньої взаємодії. Основними причинами тривоги матерів виступають як фізичний стан дитини (зокрема хвороба), так і її поведінкові та емоційні прояви – уникання контакту, замкненість або пригнічений стан. Окремі труднощі виникають у розумінні дитини, особливо в ситуаціях, коли вона не виражає свої думки відкрито, демонструє незрозумілу поведінку або має відмінні погляди, що вказує на певні бар'єри у комунікації та інтерпретації внутрішнього стану підлітка.

Результати блоку 2 «Виховна та корекційна робота» (питання 7, 8, 10, 11), свідчать, що матері загалом орієнтуються на гнучкий стиль виховання,

поєднуючи підтримку та контроль. Підтримка дитини найчастіше надається ситуативно – відповідно до її потреб, емоційного стану або життєвих ініціатив, що вказує на чутливість до переживань дитини. Водночас матері схильні надавати дитині певну автономію у вирішенні власних питань і щоденних аспектів життя, інколи доповнюючи це порадами або спільним прийняттям рішень. Критика здебільшого спрямована на корекцію поведінки – у випадках помилок, порушення правил або нечесності, що відображає прагнення формувати відповідальність. У конфліктних ситуаціях спостерігається різноманітність реакцій: поряд із більш жорсткими, авторитарними способами (тиск, сварки) простежуються і партнерські стратегії, такі як пояснення, компроміс та спокійне обговорення. Загалом це вказує на поєднання різних виховних підходів, де матері намагаються балансувати між контролем і наданням дитині самостійності.

Відповіді на запитання блоку 3 «Ціннісні орієнтації матері» (включає питання 5 та 14 і відображає особисті цінності матері, що впливають на виховання) наступні:

У життєвих пріоритетах матерів поєднуються як особистісні, так і сімейні цінності: важливими виступають здоров'я, досягнення цілей і наполегливість, а також любов, сім'я та відчуття щастя. Водночас у сімейному середовищі домінують морально-етичні орієнтири – щирість, повага, чесність і довіра, доповнені взаєморозумінням та збереженням традицій. У цілому це свідчить про гармонійне поєднання прагнення до особистого благополуччя з орієнтацією на якісні міжособистісні стосунки, що створює сприятливу емоційну основу для виховання дитини.

Відповіді на запитання 4 блоку «Виховні цілі та очікування від дитини» (включає питання 4, 6, 13 і відображає уявлення матері про бажані риси, цінності та майбутнє дитини) наступні:

Результати блоку «Виховні цілі та очікування від дитини» свідчать, що матері орієнтуються на формування гармонійної та зрілої особистості, поєднуючи моральні, емоційні й особистісні аспекти розвитку. У вихованні

вони надають пріоритет таким якостям, як повага, любов, життєві цінності, а також прагнуть, щоб дитина була щасливою, самостійною та здатною реалізувати себе. Важливим є розвиток упевненості, цілеспрямованості та здатності долати труднощі, що відображає орієнтацію на психологічну зрілість і самодостатність. Уявлення про майбутнє дитини також мають комплексний характер: матері прагнуть бачити її щасливою, здоровою, успішною, такою, що досягає власних цілей і водночас зберігає моральні якості. Загалом це вказує на акцент на гармонійному розвитку, самореалізації та внутрішньому благополуччі дитини.

Відповіді на останній 5 блок «Цінності, які мати хоче передати дитині», що включає питання 15 і відображає конкретні цінності, які матір прагне сформувати у підлітка наступні:

Результати блоку «Цінності, які мати хоче передати дитині» свідчать, що провідне місце займають морально-етичні та сімейні орієнтири. Найбільше значення матері надають любові та сімейним цінностям, а також таким якостям, як чесність, доброта, справедливість, людяність, повага і щирість. Це вказує на прагнення сформувати у дитини відповідальне ставлення до інших, доброзичливість і здатність будувати здорові міжособистісні стосунки. Загалом акцент робиться на вихованні гармонійної особистості з розвиненими моральними якостями та соціальною зрілістю.

Отже, результати емпіричного дослідження свідчать про наявність зв'язку між особливостями материнського ставлення та ціннісними орієнтаціями підлітків. Емоційно теплі та приймаючі стосунки в сім'ї пов'язані з більш вираженою сформованістю соціально-емоційних цінностей (сім'я, дружба, міжособистісні взаємини), тоді як недостатня структурованість навчально-трудова орієнтацій може опосередковано відображати поєднання гнучкого стилю виховання та недостатньої вимогливості щодо саморозвитку..

ВИСНОВКИ

Аналіз наукових джерел та проведене емпіричне дослідження дали змогу зробити відповідні висновки. Підлітковий вік виступає ключовим періодом трансформації особистості, коли відбуваються глибинні зміни у фізичній, психічній та соціальній сферах. У цей час дитина переходить від залежності до самостійності, переосмислює власні можливості та формує усвідомлення своєї індивідуальності.

Важливою особливістю цього віку є формування мотивації досягнення та ціннісних орієнтацій. Психологічна підтримка значущих дорослих, зокрема сім'ї, та досвід позитивних результатів сприяють формуванню віри у власні сили та внутрішньої мотивації. Водночас соціальне схвалення однолітків виступає важливим чинником стимуляції активності, самореалізації та розвитку емоційної стійкості.

Материнський вплив у підлітковому віці є критично важливим для розвитку емоційної регуляції та особистісної автономії. Одночасно баланс між наставництвом і наданням свободи сприяє розвитку відповідальності, самоповаги та здатності приймати власні рішення, що формує основу для зрілої особистості та внутрішньої мотивації.

Таким чином, підлітковий вік слід розглядати як багатовимірний етап розвитку, де взаємодіють біологічні, психологічні та соціальні чинники. Гармонійні дитячо-батьківські стосунки, поєднання тепла, підтримки та встановлення зрозумілих меж сприяють розвитку психологічної стійкості, соціальної компетентності та готовності до самостійного життя.

Аналіз результатів емпіричного дослідження показав, що у підлітків спостерігається різний рівень сформованості ціннісних, психологічних та емпатійних характеристик. У системі цінностей переважають емоційні та соціальні орієнтації - значущими є сім'я та дружні взаємини, тоді як цінності, пов'язані з навчанням і працею, сформовані слабше. Частина цінностей має

середній рівень розвитку та відображає часткове усвідомлення благополуччя, творчості й моральних норм.

Серед підлітків переважають активні та відносно стійкі особистості, що свідчить про загальну психологічну адаптованість. Рівень емпатії здебільшого середній: підлітки здатні розуміти інших і співпереживати, хоча ця здатність проявляється нерівномірно.

Материнське ставлення характеризується високим рівнем прийняття, підтримки та зацікавленості у житті дитини. Більшість матерів проявляють розуміння, повагу, підтримують навчання, творчість, ініціативність і самостійність дитини. Емоційна близькість зберігається на достатньому рівні, а контроль є збалансованим, що відповідає демократичному стилю виховання. Важливо, що не виявлено проявів відторгнення чи інфантилізації, що свідчить про довіру, партнерські стосунки та сприятливе сімейне середовище. Загалом матері створюють умови для гармонійного розвитку, самостійності та психологічного благополуччя дитини.

Отже, підлітки, які виховуються в таких умовах, демонструють достатній рівень емпатії, психологічну стійкість і розвинені соціальні зв'язки. Водночас недостатня сформованість навчально-трудова цінностей може бути пов'язана з віковими особливостями або мотиваційною сферою.

Отримані результати можуть бути використані у практиці психологів і педагогів для роботи з підлітками та їхніми сім'ями. Перспективою подальших досліджень є вивчення гендерних особливостей формування ціннісних орієнтацій залежно від материнського ставлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бедлінський О. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 2. С. 49–54.
2. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету*. 2020. 10–15 с.
3. Бешта Л. В. Сучасні можливості підвищення мотивації студентів до навчання. *Львівський клінічний вісник*. 2017. № 1(17). С. 60–64.
4. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій. Київ : МАУП, 2001. 170 с.
5. Гуцало Е. У. Психологія вікового розвитку особистості. Курс лекцій Кіровоград : ТОВ «Імекс ЛДТ», 2010. 216 с.
6. Заброцький М. М. Вікова психологія. Київ : МАУП, 1998. 92 с.
7. Заброцький М. М. Основи вікової психології. Навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2001. 112 с.
8. Занюк С. С. Психологія мотивації та емоцій: Навч. посібник для студентів гуманіт. факультетів ВНЗ. Луцьк : Ред.-вид. відд. Волин. Держ. Ун-ту ім. Лесі Українки, 1997. 180 с.
9. Карамушка Л. М., Креденцер О. В., Терещенко К. В., Лагодзінська В. І., Івкін В. М., Ковальчук О. С. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій : психологічний практикум. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.
10. Карпенко Є. Вікова та педагогічна психологія : Актуальні студії сучасних українських учених : навч. посібник. Дрогобич : Посвіт, 2014. 152 с.
11. Кириленко Т. Психологія: емоційна сфера особистості: Навч. Посібник. Київ: Либідь. 2007. 256 с
12. Корнєв М., Коваленко А. Соціальна психологія: Підручник. К., 2004. 304 с.
13. Магдисюк Л., Федоренко Р. Основи психологічного консультування: навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 360 с.

14.Максименко С., Максименко К., Главник О.. Адаптація дитини до школи. Київ : Мікрос-СВС, 2003. 111 с.

15.Медіна Т. Батьківська сім'я як осередок підготовки до подружнього життя. *Релігія та соціум*. 2011, №2. С. 129–134

16.Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія (програмні основи, змістові модулі, інформаційне забезпечення): навч.-метод. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. 330 с.

17.Поліщук В. М., Ульїна Н. М., Поліщук С. А. Психологія сім'ї : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. Суми : Університет. кн., 2009. 282 с.

18.Сердюк Л. З. Діагностика спрямованості мотивації учіння студентів у ВНЗ. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2014. № 12 (103). С. 163-168.

19.Сердюк Л. З. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. *Освіта регіону*. №1, 2011. Київ: Університет «Україна». С. 277-280.

20.Скрипченко О. В., Долинська Л. В. та ін.. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Каравела, 2007. 400 с.

21.Федоренко Р. П. Психологія молодшої сім'ї і сімейна криза : монографія. Луцьк : ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. 168 с.

22.Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. 620 с.

23.Федоренко Р. П., Мушкевич М. І. та ін. Психологія молодшої сім'ї монографія Вид. 2-ге, доповн. та змін. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 392 с.

24.Effects of parental autonomy support and teacher support on middle school students' homework effort: homework autonomous motivation as mediator / X. Feng et al. *Frontiers in psychology*. 2019. Vol. 10. Art. 612. 13 p.

25.Examine the parenting style effect on the academic achievement orientation of secondary school students: the moderating role of digital literacy / M. Hassan et al. *Frontiers in psychology*. 2022. Vol. 13. Art. 1063682. 10 p.

26. Jan F., Salik R., Iqbal N. Parenting style, academic motivation and future orientation among university students. *Human nature journal of social sciences*. 2023. Vol. 4, no. 2. P. 504–515.

27. Kong C., Yasmin F. Impact of parenting style on early childhood learning: mediating role of parental self-efficacy. *Frontiers in psychology*. 2022. Vol. 13. Art. 928629. 10 p.

28. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. *Psychol. Rev.* Vol 50, 1943. P. 370-396.

29. Myers Q., Scott J. The effect of school climate and parenting style on academic achievement. *Journal of emerging investigators*. 2020. Vol. 2. Art. 20-054. 5 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Авторський опитувальник незакінчених речень для визначення ставлення матерів до їхніх дітей.

Методика незакінчених речень належить до проєктивних психодіагностичних інструментів і використовується для виявлення прихованих установок, емоційних тенденцій та внутрішніх смислів, які не завжди можуть бути зафіксовані за допомогою стандартизованих опитувальників. У рамках дослідження вона застосовується для аналізу особливостей материнського ставлення, а також тих ціннісних орієнтацій, які мати передає своїй дитині-підліткові на рівні щоденної взаємодії.

Ключовою характеристикою методики є те, що незавершені речення активізують механізм вільних асоціацій, знижуючи рівень раціонального контролю й соціальної бажаності відповідей. Завдяки цьому мати висловлює свої думки й почуття більш природно, демонструючи власне емоційне ставлення до дитини, її поведінки та майбутнього. У таких відповідях відображаються амбівалентні переживання, внутрішні конфлікти, очікування та побоювання, які можуть не проявитися в умовах формального опитування. Методика дозволяє фіксувати як емоційну складову ставлення (теплота, прийняття, тривожність, напруга, дистанція), так і поведінкову (підтримка, контроль, критика, надання автономії).

Важливою функцією цієї методики є можливість виявлення системи цінностей, якої дотримується мати у вихованні. Через структуру відповідей можна визначити, які риси вона вважає бажаними, які якості прагне розвивати та які моделі поведінки демонструє у взаємодії з дитиною. Особливу інформативність становлять висловлювання, що стосуються майбутнього підлітка: вони відображають як батьківські очікування, так і ту траєкторію розвитку, яку мати вважає оптимальною для своєї дитини. Таким чином,

методика дає змогу зафіксувати вплив материнських установок на формування ціннісної сфери підлітка.

Методика включає в себе такі 15 речень:

1. Я найбільше ціную в своїй дитині...
2. Мені буває важко прийняти в дитині...
3. Я відчуваю близькість з дитиною, коли...
4. Найважливіше, чому я хочу навчити свою дитину, це...
5. У житті я вважаю головним...
6. Я хочу, щоб моя дитина виросла людиною, яка...
7. Я підтримую дитину тоді, коли вона...
8. Я дозволяю їй самостійно вирішувати...
9. Я хвилююся, коли дитина...
10. Я критикую дитину тоді, коли...
11. У конфліктних ситуаціях я зазвичай...
12. Найважче мені зрозуміти дитину, коли...
13. Я мрію, щоб у майбутньому моя дитина...
14. У нашій сім'ї ми найбільше цінуємо...
15. Я хочу, щоб дитина поділяла такі цінності, як...

Структурно дослідження відповідей дозволяє виділити 5 умовних блоків:

- Блок 1. Емоційна складова – сюди входять твердження, що відображають емоційний зв'язок, теплоту, близькість і переживання матері щодо дитини. Включає в себе запитання 1, 2, 3, 9, 12.

- Блок 2. Виховна та корекційна взаємодія – питання, які відображають те, як мати реагує на поведінку дитини, підтримує, критикує та діє у складних ситуаціях. Включає в себе запитання 7, 8, 10, 11.

- Блок 3. Ціннісні орієнтації матері – твердження, що демонструють власну систему цінностей матері, яка впливає на виховання. Включає в себе запитання 5, 14.

- Блок 4. Виховні цілі та очікування від дитини – пункти, що відображають уявлення про майбутнє дитини, бажані риси та цілі виховання. Включає в себе запитання 4, 6, 13.

- Блок 5. Цінності, які мати хоче передати дитині – питання, що демонструють конкретні цінності, які мати прагне сформувати у підлітка. Включає в себе питання 15.